

Hayek'in Pratik Bilgi Anlayışı Üzerine Kısa Bir Yorum

Fuat Oğuz*

1. Giriş

Geçtiğimiz yıllarda 'bilgi' konusu iktisat bilimi içerisinde gittikçe daha merkezi bir noktaya gelmeye başlamıştır. Hemen hemen, bütün modern iktisatçılar şu veya bu şekilde bilgi konusuna eğilmektedirler. Hatta 'bilgi ekonomisi' diye de adlandırabileceğimiz bir alt disiplinin giderek kendi ayakları üzerinde durur bir hale gelmeye başladığı bile söylenebilir. Neoklasik çerçeve içerisinde gittikçe artan bu ilgi, bilginin aslında hepimizin gündelik hayatında ne kadar kuşatıcı olduğu meselesini gözler önüne sermektedir. Fakat, hâlâ, bilgiye yönelik neoklasik ilgi gündelik hayatımızı kuşatan pratik bilgi, özellikle de sahip olduğumuz farkına varmadığımız bilgi, üzerinde durmaya yanaşmamaktadır.

Neoklasik iktisadi analizin 'pratik bilgi'yi tamamıyla dışlar bir yapı sergileyerek formal ve matematiksel analiz metodları üzerinde yoğunlaşması gündelik ekonomik hayatın anlaşılmasını tek boyuta indirgemektedir (Lawson, 1997). İktisat teorisyenlerinin gerçek dünya ile bağlantılarının kopmasına yol açan bu problemler alternatif iktisadi ekollerin daha farklı alanlara yönelmesine yol açmakta-

dır. Bu çerçevede Avusturyan ve evrimci iktisat kuramları pratik bilgiye verdikleri önem ve gündelik hayatın 'anlaşılması' üzerine yoğunlaşmaları ile farkedilmektedirler.

Avusturyan iktisadi geleneği içerisinde 'pratik bilgi'nin nasıl anlaşıldığı sorusuna cevap ararken karşımıza çıkan ilk isim Friedrich August Hayek olmaktadır. Özellikle bu ekolün modern temsilcileri düşünüldüğünde Hayek'in etkisi kendinden önce gelen Avusturyan iktisatçıları aşmaktadır. Hayek'in bilgi ve akıl teorisi üzerine yazdıklarının bir anlamda kıta Avrupası felsefe geleneğinin yardımı ile analitik felsefe geleneği çerçevesinde dünyayı tanımlayan modern iktisat bilimi için yeni ufuklar açtığını söylemek mümkündür.

Bu makale Hayek'in pratik bilgi'yi nasıl anladığı üzerinde durmakta ve fenomenolojik bir çerçeve içerisinde sunmaya çalışmaktadır. Hayek'in 'pratik bilgi' anlayışının 'iktisadi' olanı düşünüş üzerine ne kadar etkili olduğu meselesine ışık tutması açısından da onun bilgi teorisinin en önemli uygulama alanlarından birini teşkil eden 'bilgi problemi' (The Knowledge Problem) ni örnek olarak incelemeyi hedeflemektedir.

Pratik bilgi nedir ve niye önemlidir? Pratik Bilgi'nin ne olduğuna ilişkin pek çok soru

* George Mason Üniversitesi, (Va), Doktora Öğrencisi.

onun nasıl anlaşıldığı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle, bu makale önce pratik bilgi'nin fenomenolojik bir tanımını yaparak başlayacaktır. Bunu, Hayek'in pratik bilgiyi nasıl anladığını tartışan bölüm izleyecek ve son olarak da bir iktisadi uygulama olarak pratik bilginin getirdiği yeniliklere örnek olarak, 'Bilgi problemi', Avusturyan iktisadının temel bir katkısı olarak incelenecektir.

2. Pratik Bilgi Üzerine

Öyle ise pratik bilgiyi nasıl anlamak gerekir? Daha doğru bir ifade ile fenomenolojik olarak pratik bilgiyi insanın bilme çabası içerisinde nasıl yorumlayabiliriz? Pratik bilginin ekonomik faaliyetlerdeki yeri hiç kimse tarafından ihmal edilmezken, iktisat bilimi onu nasıl inceleyeceğini belirleyememiş ve bu nedenle de tamamıyla analiz dışı bırakmıştır. Bunun nedenleri pek çoktur. Bunların arasında iktisat biliminin matematiksel olan ile bilimsel olanı neredeyse özdeşleştirmesi başta gelmektedir.

Felsefe alanında pratik bilgi üzerine yapılan çalışmalar yirminci yüzyılım başlarından itibaren tekrar hareketlenmiştir. Bu konu üzerinde belirleyici olan düşünürler arasında üç isim hemen dikkati çekmektedir. Gilbert Ryle nasıl yapılacağını bilmek (knowing-how) ve ne olduğunu bilmek (knowing-that) arasında yaptığı ayrım ile kavramsal olarak Avusturyan düşüncesinin konuyu tartışmasına bir zemin hazırlamıştır. Ryle'nin *The Concept of Mind* (1949) (Zihin Kavramı) isimli eseri bu konuda temel bir başvuru kaynağı niteliği kazanmıştır. Bu konuda önemli katkılarda bulunan diğer bir düşünür ise Michael Polanyi'dir. Polanyi'nin zımî bilgi (tacit knowing) kavramı üzerine yaptığı geniş çalışmalar (Polanyi, 1958, 1959, 1969) pratik bilginin nasıl tartışılacağı üzerinde bir çerçeve çizmiştir. Pratik bilgi'nin anlaşılmasına yönelik üçüncü ve biraz farklı bir yaklaşım Martin Heidegger'den gelmiştir. Heidegger'in gündelik hayattaki tecrübeleri-

mizi pratik bir yapı içerisinde anlamaya yönelik felsefesi, *Sein und Zeit* (1962) (Varlık ve Zaman) isimli eserinde ortaya koyduğu metodoloji ile modern hermenotikin konuya yaklaşımını belirlemektedir.

Bu üç düşünür arasında genel olarak ve özelde de pratik bilgi konusunda üzerinde tartışılacak önemli farklar vardır. Ancak, iktisadi olayların anlaşılmasında pratik bilgi'ye genel bir çerçeve sunmak açısından bu düşünürlerin katkılarını bir arada görmek çok yararlı olmasa gerektir.

Pratik bilginin ne olduğuna geçmeden önce, genelde onun karşıtı olarak düşünülen teorik bilgiyi tanımlamak uygun olacaktır. Teorik bilgi (daha doğru bir ifade ile, propositional knowledge) cümle ya da formel ifade kalıpları içerisinde aktarılabilen bilgiyi niteler (Smith, 1986, s. 22). Buna karşıt olarak, 'pratik bilgi' tecrübe ve yeti-edinme (skill-acquiring) üzerine kurulu olarak herhangi bir şeyi yapabilmenin bilgisini ifade etmektedir. Pratik bilgiyi hermenotik 'anlama' (verstehen) kavramı ile de ilişkilendirebiliriz. Bu terim bir şeyi yaparken onunla kendini rahat hissetme, bir hakimiyet sahibi olma anlamını taşımaktadır. Diğer bir deyişle, bir şeyi anlamak o konuda 'ustalaşmak', nasıl kullanılacağı konusunda bir yetkinlik kazanmaktır (Dreyfus, 1991, p. 185). İfade edilmeyen, ya da edilemeyen, ustalık anlamındaki bu terim herhangi bir zahiri (articulate) bilgiyi nitelememektedir. Bu manasıyla, pratik bilgi ya da anlayış, sürekli olarak yaşam dünyamızda (lebenswelt) bizimle beraberdir. Bir örnek vermek gerekirse, insanlarla geçinmeyi, bazı şeylere önem vermeyi, zaman öldürmeyi ya da herhangi bir şeyi yapabilmeyi hepimiz pratik olarak biliriz. Fakat, bu anlayış genel olarak gündelik hayatımızın akışı içerisinde farkedilmez.

Yorumcu bir bakış açısından, gündelik hayatımız, dünyayı anlamamızın temelidir. Mesela, bir odaya girdiğimizde, odanın ne işe

yaradığına dair bir anlayışa zaten sahibizdir. Oda içerisindeki herhangi bir varlık kendisini bize ancak bizim odaya yönelik bir ön-anlayışımız olması nedeniyle gösterir. Oda bizim için daha genel bir bütünün parçası olarak bir mana ifade eder. Öyle ki, bu 'bütün' ya da 'dünya,' oda ile ilgili olarak yapacağımız herşeyin keyfiyetini biçimlendirir. Odaya nasıl girdiğimize ilişkin ön-anlayışımız, diğer şeyler ile beraber, oda içerisinde gerçekleştirmek istediğimiz amaçlara nasıl ulaşacağımıza şekil verir. Bu şekilde 'oda'nın ne olduğunu anlarız. Polanyi'nin deyişiyle, 'bir saati anlamak, onun ne için olduğunu ve nasıl çalıştığını anlamaktır' (Polanyi, 1969, p. 153). Sahip olduğumuz nihai amaçlar ve onlara ulaşmamızı sağlayan, diğer bir deyişle, kullandığımız aletler (zeug, equipment) kendimizi ve diğerlerini nasıl tanımlayacağımızı belirler (Heidegger, 1962, p. 156).

Polanyi'nin terminolojisinde, bir şeyi anladığımızda (ya da, nasıl kullanılacağını öğrendiğimizde) onun içerisinde yerleşiriz (dwelling). Bu şekilde 'şeyleri' içselleştirmiş oluruz (Polanyi, 1958, s. 59). Bu 'şeyler' bizim cismanî varlığımızı (bodily existence) ve dünyamızı genişletir. Mesela, gözleri görmeyen bir insan ilk defa bir baston ile karşılaştığında onu anlamaya çalışır. Onun nasıl kullanılacağını pratik olarak öğrenir, onun üzerinde ustalaşır. Bu öğrenme aşamasını geçtikten sonra, ona bir daha dikkat etmez. Baston o kişinin dışsal varlığının bir uzantısı olur. Aruk dikkatini baston'un dokunduğu şeylere yöneltmektedir. Baston yardımı ile yolunu bulmaya yönelir. Böylece baston o kişi için transparent ve ikincil (subsidiary) hale gelir. Lakin, bu bastonun varlığından bir şey eksiltmez. O hala bu kişinin elinde durmaktadır ve onun eşyayı nasıl anlayacağı üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Fenomenolojik yaklaşımın Avusturyan iktisat teorisine katkısı 'öğrenme' kavramına

getirdiği yeni açılımlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zira bilgiyi anlamaya yönelik her çaba, ister istemez, öğrenmenin nasıl gerçekleştiğine dair bir açıklamayı da ortaya koymak zorundadır (Hayek, 1948b). Fenomenolojik yaklaşımın pratik bilgiye getirdiği bu yeni boyut, 'yaparak öğrenme'nin vazgeçilmezliğini vurgular. Bu, öğrenmeyi mantıksal ve objektif bir süreç olarak tanımlayan teoriye (Boland, 1982) tamamıyla zıttır. Daha ziyade Popperian gelenek içerisinde benimsenen objektivist öğrenme tezi pratik bilgiyi gözardı ederken (Harper, 1998, s. 20), fenomenoloji temelli yaklaşım bilimsel öğrenmeyi pratik bir çerçeveye oturtmaktadır (Heidegger, 1962, s. 87).

'Yaparak öğrenme' yi yeti-edinmek (skill-acquiring) için temel kılan şey insanın dünyası içindeki kişisel ilişkileridir. Bu ilişkiler, ya da dünyada bulunma (In-der-Welt-sein, Being-in-the-world), bilimsel öğrenme teorisi açısından bir problem teşkil etmektedir. Bu problem, Popperian öğrenme teorisinin insanî olanı açıklamada 'aslı' (primary) ve zımnî bilgiyi belirleyici olarak görmemesidir. Popperian görüşe göre, insanların bilgisi temel olarak teoriktir ve potansiyel olarak objektiftir (Harper, 1996).¹ Bu anlayış pratik bilginin bilimsel bulaşlar üzerindeki kuşatıcılığını gözardı etmektedir. Popper bilimsel keşifleri iki aşamalı -varsayım/tahmin (conjecture) ve çürütme (refutation)- bir süreç olarak görmektedir. Bu süreçte 'insanî' olan sadece varsayım boyutunda yer almaktadır. Çürütme aşaması tamamıyla objektif ve bağımsızdır. Bu yaklaşım, dünyayı bilmeyi bizim dünyada olmamızdan ayırmıştır. Bu, fenomenolojinin kabul etmediği bir ayırımdır. Dünya hakkındaki bilgi, doğası gereği, dünya içindedir (Polanyi, 1969, s. 156).

Buraya kadar ele alınan konuların Avusturyan iktisat teorisi ve Hayek ile olan ilişkisini bir miktar netleştirmekte fayda var. Piyasa sürecinde, pratik bilgi bireylerin içinde bulun-

dukları durumların bilgisini iktisadi faaliyetlerde kullanmalarına yardımcı olarak öğrenmeyi sağlar. Mesela, girişimcinin bir kâr fırsatını görebilmesi, onun, diğer şeyler yanında, bu fırsatı nasıl değerlendireceğine dair pratik anlayışına ve sahip olduğu tecrübelerine bağlıdır. Bireyler ekonominin değişik alanlarına dağılmış (dispersed) olarak bulunan fırsatları değerlendirerek kâr ararlar (Hayek, 1978). Bir girişimci ancak başkalarının göremediğini görme yolu ile kâr elde edebilir (Kirzner, 1973). Bu da ancak içinde bulunduğu durum hakkında en iyi bilgiye sahip olması ile mümkün olur. Girişimcinin belli bir durumu anlama biçimi nasıl bir problem yapısı oluşturacağını şekillendirir. O herhangi bir kâr fırsatını değerlendirdikçe ve onu vazih (explicit) bilginin bir parçası yaptıkça, bilginin ilerlemesi gerçekleşir. Hatta, bilgi girişimcinin yaratıcılığı ve tahayyül gücü (imagination) sonucunda piyasa sürecinin bir parçası olur bile denebilir (White, 1990).

Toplum düzeyinde olaya baktığımızda, görürüz ki medeniyet ilerledikçe bireylerin sistemin bütünü hakkında sahip oldukları bilgi gittikçe azalmaktadır (Hayek, 1960, s. 22). Bununla birlikte, uzmanlaşma ve işbölümü bu nisbî bilgisizlik yolu ile ekonomik gelişmeye yön verir. Bireylerin genel hakkındaki bilgisizliği arttıkça, sahip olunan bilginin göreceli önemi de artar. Bilgi gittikçe daha fazla dağılmış hale geldikçe, zımnî boyutun ekonomik faaliyetler içerisindeki önemi de artmaktadır. Bu durum bizi Hayek'in 'kendiliğinden düzen' (spontaneous order) kavramına götürmektedir (Hayek, 1973). Kendiliğinden düzen insanların şahsi menfaatlerini aramalarının bir yan ürünü olarak ortaya çıkar. Bireyler kendi yaşama alanlarını kuşatan kuralları çoğunlukla farkında olmadan değiştirirler. Bu bir evrimsel sürecin sonucu olarak ortaya çıkar. Pratik öğrenme iktisadi kurallarda ve kurumlarda bilinçsiz (unconscious) ve gayri-ihtiyari (unintended) bir değişim ortaya çıkarır. İnsan

faaliyetleri, daima, daha iyi anlaşılabilir olana yönelik olduğu için, bu kurallar toplumu sürekli bir tekamül süreci içerisinde bırakır. Bu bizi, iktisadi faaliyetin özünde 'rasyonel karar verme' den ziyade maharetli bir uğraşı (skillful coping) olduğunu düşünmeye götürür ki, bu yeni bakış açısının ne kadar geniş yansımaları olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Gerçekte de Avusturyan ve evrimci ekonomistler bu ve benzeri argümanları tartışmaktadırlar.²

Yukarıda yapılan açıklamalar Hayek'in pratik bilgiyi nasıl anladığına ve onun fenomenolojik bir yorumunun neler getireceğine ışık tutacaktır. Takip eden bölümün temel tezi, Hayek'in pratik bilgi anlayışının zaman içerisinde tekâmül ettiği ve çalışmalarında gittikçe daha merkezî bir yere geldiğidir. Hayek'in pratik bilgi anlayışını bu şekilde görmek bize ekonomik sorunların tartışılmasında yeni bir çerçeve sağlayacaktır. Fenomenolojik açıdan bakıldığında, pratik bilginin temel (primordial) olduğunun gösterilmesi, insani olanın anlaşılmasında teorik yaklaşımların ne kadar eksik olduğuna işaret etmesi açısından önemlidir.³

3. Avusturyan 'pratik bilgi' kavramının teşekkülü: Hayek'in çalışmaları

Hayek'in bilgi anlayışı normal olarak bir iktisatçının tanımından çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Fiyatlar, beklentiler ve miktarların ötesinde, bilgi iktisadi faaliyette bulunabilmenin pratik yetisini de içermektedir. Bilginin bu farklı kategoriler içerisinde bulunabilmesi, bilginin aktarılmasının araçları olarak iktisadî kurumların, formel iktisat teorisi içerisinde kabul edilebilecek olandan daha fazla bir öneme sahip olduğunu da göstermektedir.

Hayek'in pratik bilgiyi farketmesi, kullanması ve daha da öteye giderek, onu iktisadi ve sosyal anlayışının temeline oturtması, zaman içerisinde tedricen gerçekleşmiştir. İlk eserlerinde bu bilginin önemli olduğuna yönelik ifa-

deler yer olsa dahi, Hayek pratik bilginin önemini temel olarak 1930'lu yıllarda, sosyalist iktisatçılar ile yaptığı iktisadî hesaplamanın doğası üzerine olan tartışmalar ile gündeme getirmeye başlamıştır. Sosyalist argüman iktisadî düzen içerisinde fiyatların bir merkezî otorite tarafından hesaplanabileceğini iddia etmektedir. Hayek bu iddiaya karşı çıkmakta ve fiyatların iktisadî karar verme süreçlerinde tek belirleyici unsur olmadığını ve ekonomik durumların bütün bilgisinin merkezî otoriteye ulaştırılamayacağını ileri sürmektedir. Bunun temel bir nedeni pratik bilgiye sahip olanların bile onu formel olarak ifade etmesinin mümkün olmayışıdır.

Pratik bilgi Hayek'in düşüncesinde 1930'lardan başlamak üzere önemli bir rol oynar. Ekonomik durumların bilgisinin ilk tartışmalarından biri Hayek'in 1935 yılında sosyalist planlama üzerine yazdığı makalesinde görülür (Hayek, 1948c). Burada Hayek hiçbir bireyin, tek başına, iktisadî hesaplamada (economic calculation) kullanılan bütün bilgiye sahip olmadığını ve dolayısı ile olamayacağını, ileri sürmektedir. Zira, bu bilgi bir şeyleri yapmanın pratik yetisini de içermektedir. Hayek'in kendi ifadesiyle,

Gerçekte kullanılan bilginin çoğu kullanılmaya hazır bir biçimde 'varolmakta' değildir. Onun çoğu, bireyin yeni durumlarla karşılaşır karşılaşmaz çabucak yeni çözümler bulmasına yardımcı olan, bir düşünce tekniği'nden ibarettir. (1948c, s. 155)

Bu alıntının da gösterdiği gibi, Hayek pratik bilgi'yi ayrı bir bilgi kategorisi olarak telâkki etmektedir. Bu türlü bilginin merkezi otorite tarafından kullanılması mümkün değildir. Piyasadaki her bireyin kendi 'dünyasında' bulunan pratik bilgi ancak bu bağlamda bir anlam ifade etmektedir. Hayek'in 'düşünce tekniği' ile ne ifade etmek istediği üzerinde tartışılabilir bir konu olsa da, formel olarak ifade edilmeyen bir tür bilgiye ya da yetiye atıfta

bulunduğu açıktır. Gene bu makalede Hayek piyasa sürecini bir deneme-yanılma prosedürü olarak görerek, elindeki bilgiyi en iyi şekilde kullanabilenin başarılı olacağını söylemektedir. Ekonomik ve sosyal hayatın bir evrim süreci olduğu fikrinin ilk emareleri bu yazıda bulunabilir.

'Ekonomi ve Bilgi' makalesinde (1948b), Hayek pratik bilgi'nin ekonomik dengesizlik durumlarında belirleyici bir rol oynadığını ifade etmektedir. Bir anlamda, bu makale iktisat biliminin temel sorusunun ne olduğuna ilişkin yeni bir anlayışa kapıyı aralamaktadır. Hayek, burada, iktisadi olayların temelinde 'ekonomik' bilginin yayılmışlığı (dissemination) olduğunu iddia etmektedir. Bu, formal iktisat biliminin temelinde yatan rasyonel seçim'in (pure logic of choice) iktisadi karar verme süreçlerinde varsayıldığı kadar merkezi bir rol oynamadığının zımni bir ifadesidir. Piyasa ekonomisi içerisinde karar vermeye yönelik bilgi inançları, bekleyişleri, tecrubi bilgiyi ve lokal bilgiyi içermektedir. Hayek'in 'duruma ilişkin bilgi' (relevant knowledge) kavramına yüklediği anlam da, bu makalenin temel teziyle uygun olarak, bireylerin pratik olarak bir şeyleri yapabilme yetisini içermektedir (s. 51). Bu durum, kendiliğinden olan düzene ulaşılması için bir altyapı oluşturmaktadır. Bilginin piyasada elde edilişi ve dağılımını birbirine bağlayan Hayek, bireylerin nasıl olup da birbirleri ile uyumlu planları gerçekleştirebildikleri sorusuna cevap aramaktadır. Cevap kısmî olarak fiyat sisteminde, kısmî olarak da iktisadi hayat içerisinde farkında olmadan takip ettiğimiz kurallar bütünüdür. Her iki durum da pratik bilgi üzerinde durmaktadır. Pratik ve duruma özgü bilginin kullanılması ile, bireyler iktisadi dengesizliklerden dengeye ulaşabilmektedirler. Hayek bu dönemde pratik bilgiyi, özü itibarıyla, (tacit) olmaktan ziyade lokal olarak görmektedir.⁴ Her ne kadar, Hayek bu makalede pratik bilgi ve formal bilgi arasındaki ayırımı dikkat çekmiş ise de (s. 50), bu

husus makalenin temel tezine bir katkıda bulunmamıştır.

Hayek'in 'spesifik zaman ve yerlerin bilgisi' üzerinde daha açık tartışması 1945 tarihli 'Bilginin Toplumda Kullanımı' isimli makalesinde (Hayek, 1948a) yer almaktadır. Bu makale, Hayek'in en çok okunan eserlerinden biri olarak, basit fakat önemli bir fikri savunmaktadır: Piyasanın herhangi bir otoriter sisteme üstünlüğü onun şahsî ve lokal bilgiyi ekonomik olarak etkin bir şekilde kullanıma açmasındadır. Hayek şöyle başlar bu makaleye:

Toplumun ekonomik problemi. . . nisbî önemi sadece bireyler tarafından bilinen amaçlar için, toplumun üyeleri tarafından bilinen kaynakların en iyi kullanımının nasıl sağlanacağıdır. Ya da, kısaca, o hiçbir kimseye bir bütün olarak verilmeyen bilginin kullanımı problemidir (p. 78).

Bu problemin çözümü bireylerin davranışlarını sürekli olarak yeni bilgi karşısında ayarlamalarını gerektirir. Peki bu ayarlama nasıl olacaktır? Bu noktada, Hayek daha önce sadece bahsettiği bir aracı ön plana çıkarır: Fiyat mekanizması. Fiyatlar piyasada bilgiyi aktarmanın en etkin yoludur. Gündelik hayatın ayrıntıları üzerine kurulu olan girişimcilik piyasa sistemini planlama temelli sistemlerden daha üstün kılar. Bu bilgi Hayek için, hâlâ, bireylerin gündelik hayatta nasıl hareket edeceğini bilmesi anlamında var olmaya ilişkin bir anlam taşımamaktadır. Bilgi'nin sadece objektif gerçekleri değil, optimizasyon denklemlerinde sabitliği varsayılarak ifade edilmeyen kurallar, pratikler, alışkanlıklar, ve ekonomik kurumları da içerdiğini iddia eden Hayek, bu 'spesifik zamanların ve yerlerin bilgisi'nin ekonomik karar verme sürecinde temel bir yer tuttuğunu da ifade etmektedir.

Hayek, lokal ve formüle edilmemiş (inarticulate) bilgiye ilişkin meseleleri *The Sensory Order* (1952) adlı eserinde de tartışmaya de-

vam etmektedir. Tartışmalar, Hayek'in Chicago'ya gitmesiyle birlikte, giderek daha fazla felsefî bir görünüm alırken lokal ve (tacit) bilgi arasındaki fark da daha fazla belirginleşir hale gelmiştir. Hayek bu eserde şöyle yazar:

Dışsal olayların niteliksel özellikleri olarak bilinçli bir şekilde tecrübe ettiklerimiz kendilerinden bilinçli olarak farkında olmadığımız fakat zımnî olarak bu niteliksel farklarda (özelliklerde) bulunan ilişkiler tarafından, bu tecrübelerle cevap olarak bütün yaptıklarımızı etkileme anlamında, belirlenir. (1952, s. 167)

Bu cümlelerin de ifade ettiği gibi, dış dünyayı bilmeye ilişkin kabiliyetimiz dünyanın nasıl çalıştığı üzerine (tacit) anlayışımızın bir sonucudur.

Erken dönem yazılarında zımnî bir yere sahip olan (tacit) bilgi, Hayek'in eserlerinde 1960 yılından itibaren ön plana çıkmaya başlar. *The Constitution of Liberty* (1960) kitabı bu anlamda bir dönüm noktası durumundadır.⁵ Kuralların sosyal düzen açısından olan önemi bu eserin vurgulamayı hedeflediği temel noktalardan biridir. Burada Hayek bilgisizliğin (ignorance) ekonomik ve sosyal gelişmedeki önemli yerini tartışmakta ve insanlığın farkına varmadan sahip olduğu bilgi sayesinde bir şeyler yapabildiğini yazmaktadır. Kendi ifadesiyle, '(h)erhangi bir bireyin bilinçli olarak manipüle ettiği bilgi, onun faaliyetinin başarısına katkıda bulunan bilginin sadece küçük bir kısmıdır' (1960, s. 24). Bu alıntının da ima ettiği gibi, ancak formelleştiremeyeceğimiz bir tür bilginin kullanımı ile davranışlarımız bir amaca yönelik olabilmektedir. Bir şeyi yapabilmek için gerekli olan bütün bilgiye 'sahip' olabilmemiz mümkün değildir (s. 27). Hayek bu bilgiye örnek olarak, 'uzman' bilgisini vermekte ve hatırlatmadır ki, bir insanı 'uzman' yapan bilgi bilimsel ya da formel bilgi değildir. Bu bilgi doğru bilgiyi hünerli ve usta bir şekilde, doğru zamanda kullanabilmenin pratik bilgisidir (s. 25). *The Constitution of*

Liberty Hayek'in sosyal evrim teorisinin ilk detaylı analizini de içerir. Pratik bilginin de merkezi bir rol oynadığı bu sosyal evrim, iktisadî yaşamın kurallarının kendiliğinden değişmesini ifade etmektedir.

Bireylerin ekonomik faaliyetlerinde söz konusu olan bilgisizliği aşmaları iktisadi kurumlar yoluyla. Geleceğe yönelik anlamlı bekleşilere sahip olmayı mümkün kılan bu kurumlar, girişimsel faaliyetlerin iktisadî bilginin artmasına vesile olmasını sağlarlar. Böylece Hayek sınırlı fakat tahmin edilemez (öngörülemez) bir değişim içeren bir dünya tanımı yapar.

Formel bilgi ve formüle edilmemiş (inarticulate) bilgi arasındaki fark Hayek'in 1962 tarihli makalesinin (Hayek, 1967a) ana konusudur. 1962'deki ifadesiyle, nasıl yapılacağı'nın bilgisi (know-how) keşfetmemizin mümkün olduğu fakat uymak için açıkça ifade etmemiz gerekmeyen kurallara göre hareket etmek kapasitesinden ibarettir' (1967a, s. 44). Burada (tacit) boyut, bireyin nasıl üstesinden geleceğini bildiği fakat ne olduğunu tam olarak bilemediği belirli bir tür olguya atıfta bulunmaktadır. Bunun güzel bir örneği ustalık (skill) dir. Nasıl yapılacağını bilmek (knowing-how) ve ne olduğunu bilmek (knowing-that) arasındaki fark, Hayek'in kuralların takip edilmesi üzerine yazdıklarının arkaplanında önemli bir yer tutmaktadır. Hayek, mesela, bu yazısında bir çocuğun 'nasıl' ana dilini, hiçbir gramer kuralını 'bilmeden' konuşabildiğini ve hatta baskalarının yanlışlarını düzeltebildiğini irdelemektedir. Bunun cevabı, insanın formal olarak ne olduğunu bilmediği konularda bir takım soyut kuralları takip etmesinin insan beyninin çalışma biçiminden kaynaklanmasındadır. Buradan hareketle Hayek niçin ne olduğunu bilmiyor olsak bile bazı sosyal kurallara zımî olarak uyuyor olmayalım sorusunu yöneltir. Gerçekte de, Hayek'in orijinal katkısı bu noktada başlamaktadır. (Inarticulate) kurallar, kendilerini takip etme-

mizin yanı sıra, diğer insanların hareketlerini nasıl anladığımız üzerinde de önemli bir rol oynar. Dünyayı kavrama biçimimiz bu (inarticulate) kurallarla biçimlenir.

Lokal bilginin girişimcilik bağlamında açık bir tartışması Hayek'in 1969 tarihli 'Bir Keşif Süreci Olarak Rekabet' isimli makalesinde bulunabilir (1978b). Burada Hayek, iktisadî rekabeti 'spesifik ve zamanla sınırlı amaçlara ulaşmaya yönelik bazı gerçeklerin keşfedilmesinin bir yöntemi' olarak tanımlar (s. 182). Daha açık bir şekilde,

Kendisinden bahsettiğim bilgi sadece bu bilginin sahipleri piyasadan hangi tür şeylerin ya da hizmetlerin istendiğini ve ne kadar acil olarak istendiğini öğrenebilirlerse etkili olacak olan belirli durumları bulmak yetisinden ibarettir. (s. 182)

Belirli durumları bulmak yetisi bireysel bilgi ve ustalığın kombinasyonunu gerektirir. Bu yeti çoğu zamanlarda (tacit) olarak kalır. Bu kısa tartışma dışında Hayek, (tacit) bilgiye bu önemli makalede açık olarak değinmez.

Takip eden yıllarda, Hayek *Law, Legislation, and Liberty* (1973) isimli eserinde de gene (tacit) bilgiyi tartışmasının odak noktasına taşımıştır. Bu eserde, (tacit) bilgi ile "kendiliğinden düzen"i (spontaneous order) ilişkilendiren Hayek, insanların kendi amaçlarına ulaşırken uydukları bu (inarticulate) kurallar yoluyla bir düzen içerisinde yaşadıklarını söyler. Böyle bir (spontaneous) düzenin kendi amaçları yoktur. Hayek bu düzeni, organizasyonlar ile karşılaştırır. Organizasyonlar belirli bir amaca hizmet için açıkça ifade edilmiş (articulate) kurallar çerçevesinde kurulan kurumlardır. Sosyal yaşamın (inarticulate) kuralları ise belirli bir amaca hizmet etmekten ziyade kendiliğinden gelişirler. Çoğu zaman bireyler bu kuralların farkına varmazlar. Bu kuralların zaman içerisinde insan ihtiyaçlarındaki değişime kendiliğinden adapte olması da,

insanın böyle bir düzen içerisindeki yaşamını kolaylaştırmaktadır. İnsan hayatının kültürel mirası olarak şekillenen bu kurallar, insanların nasıl olduğuna dikkat etmeden belirli bir düzen içerisinde yaşamalarını mümkün kılar.

Son yazdığı eser *The Fatal Conceit* (1988) de Hayek'in pratik bilgi ile teorik bilgi arasındaki farka ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Eserin genelinde arkaplanda kalan bu ayrım, bazen açık ifadelerle de dile getirilmektedir. Mesela, Hayek şöyle yazar:

Spesifik durumların bilgisinin çoğu informal durumdadır ve formal hale de kolay kolay getirilemez (mesela, bir girişimcinin yeni bir ürünün başarılı olabileceğine ilişkin öngörüsü) ki onu açık bir şekilde ifade etmek motivasyona ilişkin düşüncelerden ayrı olarak imkansızdır (s. 89).

Nihai olarak, Fleetwood'un (1995) aydınlatıcı çalışmasının da desteklediği gibi, Hayek iki tür pratik bilgiye atıfta bulunmaktadır genel olarak. Bir yanda, (tacit) olmayan lokal bilgi bulunmaktadır ve bu temel (primordial) bir yapıya sahip değildir. Bunun güzel bir örneği bir girişimcinin piyasanın belli bazı noktaları hakkında sahip olduğu bilgidir. Bu tür bilgiyi, en azından teorik bir çerçevede, formal olarak tanımlamak mümkündür. Diğer yanda, (tacit) bilgi şeyleri yapabilmeyen pratik bilgisini ifade etmektedir. Bir girişimcinin tecrübesi sayesinde bir kâr fırsatını sıradan fiyat farklılıklarından ayırt edebilmesini sağlayan anlayışı ve yorumu bu bilgiye atıfta bulunmaktadır.

Özet olarak, Hayek'in pratik bilgi konusundaki bilinci fenomenolojinin ve Gestalt psikolojisinin yardımlarıyla kavramsal bir çerçeveye oturmaya yönelmiştir. Erken dönem çalışmalarında, Hayek bu konuyu incelemek için gerekli teorik bir yapıya sahip değildi. Felsefi çalışmalarının katkıları ile, pratik faaliyetin önceliğini ve formal ve bilimsel bilginin onun üzerine kurulu olduğunu daha açıkça

ifade edebilir hale gelmiştir.

Hayek üzerine araştırma yapanlar, Hayek'in pratik bilgiyi nasıl anladığı üzerinde tam olarak anlaşamamaktadırlar. John Gray (1984, 1988) Hayek'in pratik bilgi anlayışını Wittgenstein ve Heidegger ile aynı gelenek içerisinde görmektedir. Bu yorumu destekler şekilde Avusturyan iktisat teorisi bağlamında argümanlar da vardır. Lavoie (1985a, 1995) ve Sabooglu ve Langlois (basılıyor), bu yorumu kabul etmektedir. Diğer yanda Popperian düşünce tarzının da etkisiyle pek çok Hayek yorumcusu, pratik bilginin insanî olanın anlaşılmasında temel olduğu düşüncesini benimsememektedir.⁶ Avusturyan literatüründe hakim olan bu anlayış biçiminin en güzel örneklerinden biri Gerald O'Driscoll ve Mario Rizzo'nun yazdığı ve bir ders kitabı niteliği de kazanmış olan *The Economics of Time and Ignorance* (1996) dır. Bu eserde (tacit) bilgi sadece nasıl yapılacağına bilgisine atıfta bulunmakta ve bilimsel bilgi gibi ayrı bir kategori olarak görülmektedir (O'Driscoll and Rizzo, 1996, pp. 104-5). Bisiklete binmek ve yüzmek gibi, Hayek ve Polanyi tarafından da verilen örnekler ile, bir şeyi yapabilmek için her zaman o şeyin ne olduğunu tam olarak bilmek gerekmediğini rekabete ilişkin bilginin temel bir unsuru olarak kabul ederler.

4. Hayek'in Bilgi Anlayışının Bir Uygulaması Olarak Bilgi Problemi

Piyasa süreci (market process) teorisinin hemen bütün uygulamaları pratik bilginin ekonomik faaliyetlerdeki temel yerinin anlaşılması üzerine kuruludur. Ancak, pratik bilginin en açık şekilde ortaya konulduğu konu Avusturyan literatüründe bilgi problemi olmuştur. Bu konunun Avusturyan düşüncesinde böyle temel bir yere sahip olması, onun Avusturyan iktisat teorisine sosyalist hesaplamaya tartışmalarında bir üstünlük sağlanması ve Avusturyan düşünce biçiminin

Hayekçi kökenlerini ortaya koymasından kaynaklanmaktadır.

Bilgi problemi, tanım olarak, planlama mekanizmalarının ekonomideki kaynakların etkin şekilde kullanımı için yeterli bilgiye sahip olmamasını ifade eder.⁷ Hayek'in ifadesi ile, 'bu hiç kimseye bütün olarak verilmeyen bilginin kullanımı problemidir' (1948a, s. 78).

Bireylerin piyasa süreci içerisinde karar vermelerine yönelik bilgi tamamiyle dağılmış durumda ve sadece karar noktasında olanlar için varlığı mümkündür. Bu bilgi, bu anlamda, hem dağılmış hem de "inarticulate"dir. Dağılmıştır, zira her ekonomik durum kendine has bilgi yapısına sahiptir. Kendi bağlamı içerisinde anlamlı olan bu bilgi, bu bağlamın dışında aynı manayı ifade etmez. Bu nedenle, bu bilgileri bağlamlarından çıkarıp evrensel bilgi olarak karar verme süreçlerinde kullanmak mümkün değildir. Ekonomik kararları sadece içinde bulunduğumuz bağlamlarda verebiliyor olmamız, bu bilginin (tacit) karakteri ile de alakalıdır. Karar-verme sürecinin bilişsel (cognitive) arkaplanı, hemen her durumda (inarticulate) olarak kalmaktadır. Buna ek olarak, karar verme biçimimiz bir şey yapabileme tarzımız ile de şekillenir. Bu nasıl-yapılacağına bilgisi her birey için farklı ortamlar yaratır. Bunu bir tür yeti (skill) olarak dahi tanımlamak mümkündür. Bu anlamda iktisadî faaliyeti genel olarak maharatlı uğraşı (skillful coping) olarak görmek mümkündür.

Lavoie'un (1985b, 3. bölüm) de gösterdiği gibi, (tacit) ve (inarticulate) bilgi girişimsel keşiflere (entrepreneurial discovery) yeni kapılar açmak yolu ile kaynakların dağılımı ve iktisadî gelişmenin desteklenmesi konularında piyasa mekanizması ve sürecini çalıştırmaktadır. İktisadî 'gerçekler' hakkındaki formel ifadeler ancak bu (inarticulate) arkaplan sayesinde bir anlam kazanır. İktisadî faaliyetlerde tecrübe kazandıkça, bireyler bir fiyatı gördüklerinde, sadece bir rakamdan daha fazlasını

görmeye başlarlar. Böylece gündelik faaliyetlerin pratik ve sezgisel (intuitive) boyutları girişimcilere açık olarak ifade edilen 'bir sayı'nın ne anlama geleceğini biçimlendirir. Diğer bir ifade ile, 'fiyat' nicelik bildirmeden önce 'nitelik' bildirmek durumundadır.⁸

Buraya kadar bahsedilen bilgi probleminin statik boyutuyla sınırlıydı. Başka bir ifade ile, zaman'ın iktisadî karar verme sürecinde önemli bir problem teşkil etmediği varsayılsa bile, karar vermek için gerekli bütün bilgi merkezî bir otoritede bir araya getirilemez. Bu problem, bunları hesaplayacak bilgisayarların eksikliğinden öte, bu bilginin formal olarak ifade edilemez olmasından kaynaklanır. Gerekli bilgi, milyonlarca insanın zihninde, içinde buldukları durumlara ilişkin olarak yer alır (Lavoie, 1985b, s. 56). Ancak bilgi problemi bu statik durumla sınırlı değildir. Zaman unsuru bilgi problemi açısından önemli bir boyut teşkil eder. İktisadî hayatın sürekli değişimi içerisinde, gerekli bilginin bir resmini çekiş hesaplamalarımızda kullanmamız mümkün değildir. Biz daha bu resmi almaya çalışırken, resim farklı hale gelmektedir. Daha da ötesi, ekonominin kuralları da sürekli olarak değişmektedir. Diğer bir deyişle, 'data' olarak tanımlanabilecek bilginin yanısıra oyunun kuralları da zamanın geçmesi ile yeni bir biçim almaktadır. Böylece, belirli bazı sınıflamaları nasıl yaptığımıza ilişkin anlayışımız hiçbir zaman tam olmayacaktır (Polanyi, 1958, s. 59). Bir girişimci iyi kararlar vermeyi gündelik hayatında edindiği tecrübeler ile öğrenmektedir.

5. Son Söz

Bu makaleye başlarken, amacımız, fenomenolojik bir gözlükle baktığımızda Hayek'in pratik bilgi anlayışını nasıl göreceğimizi tartışmaktır. Bunun için önce pratik bilgiyi dünyadaki varlığımız ile nasıl ilişkilendirebileceğimiz üzerinde durduk. Çevremizde 'ne' olduğunu bilmeden önce, o çevreyi, 'nasıl' kendi çevre-

miz yaptığımızın farkına varmamız gerektiğine değinerek, bu pratik yönelimin, formel bilgiden önce geldiğini ifade ettik. Daha sonra, Hayek pratik bilgiyi nasıl anladı sorusuna döndük. Hayek'in pratik bilgiyi anlayış biçimine fenomenolojik bir gözlemlerle bakınca aslında, ekonomik hayatın işleyişinin neoklasik teorisinin öğretilerine göre daha farklı gözükebileceğine dair çıkarımlarda bulunduk. Bunun en güzel örneklerinden biri de bilgi problemi idi. Hakim teorisinin yok saydığı bir problemin nasıl ekonomik hayatın merkezinde yer aldığına değindik kısaca.

Pratik bilgiye verilen bu temel yer, bütün Avusturyan iktisadî düşüncesinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Liberal bir ekonomik sistemle, merkezî planlama üzerine kurulu sistemler arasındaki tartışmalara da pratik bilginin tanınması önemli bir ışık tutmaktadır. Mesele, artık, marjinal fiyatların şu veya bu şekilde hesaplanmasından ziyade, piyasada aktif olarak yer alan bireylerin bile sahip olmadığı bir bilginin nasıl merkezî otoriteye aktarılacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada fenomenoloji'nin tartışmaya sunduğu yeni kavramsal çerçeveler ile Avusturyan iktisatçılar, herhangi bir şekilde bu pratik bilginin formal olarak aktarılmasının mümkün olmadığını iddia etmektedirler. Hayek'in 'Ekonomi ve Bilgi' makalesiyle başlayan değişim, iktisadî sorunun aslında bilginin aktarılması sorunu olduğu noktasına gelmiştir.

Tabii ki, böyle kısa bir yazı içerisinde bu konuları hakkı ile tartışmak mümkün değil. Ancak, şunu unutmamak lazım ki, büyük düşünürlerin bir özelliği, sorulmuş sorulara cevap vermek yerine, yeni sorularla ortaya çıkabilmeleridir. Hayek bu noktada kendisini fazlasıyla kanıtlamış bir düşünür olarak karşımızda durmaktadır.

Notlar

1. Bu zıtlığın açık bir örneği bilim felsefesinin iki önemli eserinin başlıklarından okunabilir: Bir yanda Michael Polanyi'nin *Personal Knowledge*'i (Şahsi Bilgi), diğer yanda Karl Popper'in *Objective Knowledge*'i (Objektif Bilgi). Gerçekte de, Polanyi kitabına isim bulurken Popper'ı aklının bir kenarında tutmuştur.

2. Avusturyan düşüncesi içinde farklı yaklaşımlar için şu eserlere bakılabilir: Addleson (1995), Langlois (1998), Lavoie (1991c), Vaughn (1994).

3. Bu sorun 'felsefî' boyutları itibariyle oldukça canlı tartışmaların odağı haline gelmiştir. Ne yazık ki, iktisatçılar arasında, bu meseleyi belirli bir analitik çerçeve içerisinde tartışanların sayısı oldukça sınırlı kalmaktadır. İktisatçıların büyük çoğunluğu hâlâ, insanî olanın 'anlam' (meaning) ile alakalandırılmadan açıklanabileceği düşüncesi üzerine kurulu bir metodoloji ile çalışmaya devam etmektedir.

4. Bu dönemde Hayek bu bilginin prensip olarak doğrulanabilir olduğunu düşünmektedir (Vaughn, 1994, p. 55). Hayek bilginin sürekli olarak (tacit) kalacağına tam olarak inanmadığını imâ etmektedir. Lokal ve spesifik bilginin (tacit) boyutu herhangi bir ispata gerek duymamaktadır, fakat Hayek argümanını (tacit) olmayan lokal bilgiyle sınırlandırmaktadır. Bu aşamada, (skillful) ve pratik (coping) henüz Hayek'in terminolojisine tam olarak girmemiştir. Hayek'in 1950'lerde Ryle'ye ve 1960'larda Polanyi'ye atıfta bulunmaya başlaması ile birlikte, bu farklılık daha belirgin bir hale gelmektedir. Karşıt bir tez olarak, Lavoie'nin de iddia ettiği gibi (Lavoie, 1985a, 1995), bu (local) bilginin (inarticulate) bilgiye atıfta bulunduğunu da söylemek mümkündür. Böyle bir yorumu kabul etsek bile, Hayek'in Kartezyen dünya görüşünü erken dönem eserlerinde tam olarak aşamadığı (Lawson (1997), Madison (1989)) gerçeği ile beraber, Lavoie'nin iktisadî hesaplama literatürüne yapmış olduğu katkıyı Hayek'ten ziyade Lavoie'nin katkısı olarak görmek daha doğru olacaktır.

5. Bazıları bu dönemi Hayek III olarak tanımlamaktadırlar (Fleetwood, 1995). Hayek'in bu dönemdeki yazılarında bilgi teorisi üzerine olan çalışmaları temel bir yer tutmaktadır. Hayek'in 1936'ya kadar eserleri Hayek I olarak tanımlanmakta ve iktisat teorisi içerisinde kalmaktadır. 1936 yılından başlayarak Hayek bilginin ekonomi içerisindeki dağılımı ve kullanımını gittikçe yazılarında daha fazla tartışmaya başlamıştır. Bilgi teorisine ilişkin meselelerin henüz arka planda kaldığı bu dönemde de Hayek II olarak isimlendirmek mümkündür.

6. Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki,

Hayek'in akla (reason) karşı güvensizliği, (tacit) bilginin rolünün Hayek yorumcuları arasında gözardı edilmesine bir gerekçe teşkil etmektedir. Bu yönde Hayek'in nasıl anlaşıldığının örnekleri için Vanberg'e (1991, 1992) bakılabilir.

7. Bu haliyle, bilgi problemini 'Hayek'in bilgi problemi' olarak tanımlamayı seçen Israel Kirzner temel bilgi problemini insanın dünyası hakkındaki bilgisinin, doğası itibariyle, eksik oluşu olarak tanımlamayı tercih etmektedir (Kirzner, 1992, s. 154).

8. Piyasa süreci içerisinde fiyatın bir sayıdan daha fazlasını ifade ettiğini göstermeyi amaçlayan fenomenoloji temelli çalışmalar arasında Ebeling (1986, 1991) ve Thomsen (1992) sayılabilir. Her ne kadar iktisat bilimi içerisinde 'data' anlamında rakamlar objektif bir anlama sahipse de, pratik bir çerçeve dahilinde sayılar ya da bütün objektif kavramlar, içinde buldukları bağlam düzleminde anlaşılırlar.

Kaynakça

Addleson, M. (1995), *Equilibrium versus Understanding*, London and New York: Routledge.

Boland, L. (1982), *Foundations of Economic Method*, London: George Allen & Unwin.

Dreyfus, H. L. (1991), *Being-in-the-World*, Cambridge, Mass.: The Mit press.

Ebeling, R.M. (1986), "Toward a hermeneutical economics: Expectations, prices, and the role of interpretation in a market process," in I. Kirzner (ed.), *Subjectivism, Intelligibility and Economic Understanding*, NYU Press, reprinted in Prychitko (1995).

Ebeling, R.M. (1991), "What is a price? explanation and understanding (with apologies to Paul Ricoeur)," in Lavoie (1991).

Fleetwood, S. (1995), *Hayek's Political Economy*, London: Routledge.

Gray, J. (1984), *Hayek on Liberty*, London: Basil Blackwell.

Gray, J. (1988), "Hayek, the Scottish School, and Contemporary Economics", in G. C. Winston and R. F. Teichraeber III (eds.), *The Boundaries of Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 53-70.

Harper, D. A. (1996), *Entrepreneurship and the Market Process*, London and New York: Routledge.

Harper, D. A. (1998), "How Entrepreneurs Learn: A Popperian Approach and its Implications", mimeo., presented at George Mason University.

Hayek, F. A. (1948a), "The Use of Knowledge in Society", in his *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, pp. 77-91.

Hayek, F. A. (1948b), "Economics and Knowledge", in his *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, pp. 33-56.

Hayek, F. A. (1948c), "The Socialist Calculation II: The State of the Debate", in his *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, pp. 148-80.

Hayek, F. A. (1952), *The Sensory Order*, London: Routledge and Paul Kegan.

Hayek, F. A. (1960), *Constitution of Liberty*, Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F. A. (1967a), "Rules, Perception, and Intelligibility", in his *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Chicago: The University of Chicago Press, pp. 43-65.

Hayek, F. A. (1973), *Law, Legislation and Liberty: Rules and Order, vol: I*, Chicago: University of Chicago Press.

Hayek, F. A. (1978b), "Competition as a Discovery Procedure", in his *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*, Chicago: Chicago University Press, pp. 179-90.

Hayek, F. A. (1988), *Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, W. W. Bartley III (ed.), Chicago: The University of Chicago Press.

Heidegger, M. (1962), *Being and Time*, J. Macquarrie and E. Robinson (trs.) New York: Harper&Row.

Kirzner, I. (1973), *Competition and Entrepreneurship*, Chicago: University of Chicago Press.

Kirzner, I. (1992), *The Meaning of Market Process*, London: Routledge.

Langlois, R. N. (1998), "Rule-following, expertise, and rationality: a new behavioral economics?", in K. Dennis (ed.), *Rationality in Economics: Alternative Perspectives*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 57-80.

Lavoie, D. (1985a), *Rivalry and Central Planning*:

The Socialist Calculation Debate Reconsidered, Cambridge: Cambridge University Press.

Lavoie, D. (1985b), *National Economic Planning: What is Left?*, Cambridge, Mass: Ballinger.

Lavoie, D. (1988), "The market as a procedure for the discovery and conveyance of inarticulate knowledge", *Comperative Economic Studies*, vol: 28, reprinted in Prychitko (1995).

Lavoie, D. (1991c), "The discovery and interpretation of profit opportunities: culture and the Kirznerian entrepreneurship", in B. Berger (ed.), *The Culture of Entrepreneurship*, San Francisco: Institute of Contemporary Studies, pp. 33-51

Lawson, T. (1997), *Economics and Reality*, London and New York: Routledge.

Madison, G.B. (1989), "Hayek and Interpretive Turn", *Critical Review*, vol: 3, Spring.

O'Driscoll, G. and Rizzo, M. (1996), *The Economics of Time and Ignorance*, London: Routledge.

Polanyi, M. (1958), *Personal Knowledge*, Chicago: University of Chicago Press.

Polanyi, M. (1959), *The Study of Man*, Chicago: University of Chicago Press.

Polanyi, M. (1969), *Knowing and Being*, M. Greene (ed.), Chicago: University of Chicago Press.

Ryle, G. (1949), *The Concept of Mind*, New York: Barnes and Noble.

Sabooglu, M. and R. N. Langlois (forthcoming), "Knowledge, and Meliorism in the Evolutionary Theory of F. A. Hayek", in K. Dopfer (ed.), *The Evolutionary Principles of Economics*, Dordrecht: Kluwer.

Smith, B. (1986), "Austrian Economics and Austrian Philosophy", in W. Grassl and B. Smith (eds.), *Austrian Economics*, New York: New York University Press, pp. 1-35.

Thomsen, E. F. (1992), *Prices and Knowledge: A Market Process Perspective*, London and New York: Routledge.

Vanberg, V. (1991), "Spontaneous Market Order and Social Rules: A Critical Examination of F. A. Hayek's Theory of Cultural Evolution", in J. C. Wood and R. N. Woods (eds.), *Friedrich A. Hayek: Critical Assessments*, vol: 4, pp. 177-201.

Vanberg, V. (1992), "Innovation, Cultural Evolution, and Economic Growth", in U. Witt (ed.), *Explaining Process and Change: Approaches to Evolutionary Economics*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, pp. 105-21.

Vaughn, K. I. (1994), *Austrian Economics in America: The Migration of a Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.

White, L. (1990), "Entrepreneurship, Imagination, and the Question of Equilibrium", in S. Littlechild (ed.), *Austrian Economics III*, Edward Elgar, pp. 87-104.